

MOTIVATSIYA TUSHUNCHASI VA UNING RIVOJLANISH TARIXI

*Andijon davlat pedagogika instituti, o'zbek
tili va adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich talabasi*

Xabibullayeva Ro'zagul Axmadillo qizi

habibulayvarozagul@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada motivatsiya tushunchasining mazmun-mohiyati, uning inson faoliyatidagi o'rni va psixologik aspektlari atroflicha yoritilgan. Maqolada motivatsiya nazariyalarining klassik davrdan zamonaviy yondashuvlargacha bo'lgan rivojlanish bosqichlari tahlil qilindi. Shuningdek, ichki va tashqi motivatsiyaning shaxs kamolotiga ta'siri, ehtiyojlar iyerarxiyasi hamda motivatsion sohani shakllantirishning samarali usullari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari ta'lim va boshqaruv jarayonida samaradorlikni oshirish uchun xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Motivatsiya, motiv, ehtiyoj, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, ehtiyojlar iyerarxiyasi, muvaffaqiyat motivatsiyasi, rag'batlantirish, psixologik holat, faoliyat samaradorligi.

Аннотация: В данной статье подробно рассматриваются сущность понятия мотивации, её роль в деятельности человека и психологические аспекты. В статье анализируются этапы развития теорий мотивации от классического периода до современных подходов. Также рассматриваются влияние внутренней и внешней мотивации на развитие личности, иерархия потребностей и эффективные методы формирования мотивационной сферы. Результаты исследования служат повышению эффективности процессов обучения и управления.

Ключевые слова: Мотивация, мотив, потребность, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, иерархия потребностей, мотивация достижения, стимулирование, психологическое состояние, эффективность деятельности.

Annotation: This article provides a comprehensive analysis of the essence of the concept of motivation, its role in human activity, and its psychological aspects. The developmental stages of motivation theories, ranging from the classical period to contemporary approaches, are analyzed. Furthermore, the impact of intrinsic and extrinsic motivation on personal development, the hierarchy of needs, and effective methods for shaping the motivational sphere are examined. The research findings serve to enhance efficiency in educational and management processes.

Key words: Motivation, motive, need, intrinsic motivation, extrinsic motivation, hierarchy of needs, achievement motivation, stimulation, psychological state, operational efficiency.

Inson faoliyatining har qanday turi — xoh u o'qish bo'lsin, xoh mehnat — ma'lum bir turtki asosida yuzaga keladi. Zamonaviy psixologiya va menejmentning eng dolzarb muammolaridan biri bu shaxsni harakatga keltiruvchi kuch — motivatsiyadir. Motivatsiya nafaqat natijaga erishishni, balki jarayonning davomiyligi va sifatini ham belgilab beradi. Bugungi globallashuv davrida inson kapitalidan unumli foydalanish uchun uning motivatsion sohasini tushunish va boshqarish strategik ahamiyatga ega. Insoniyat tarixining barcha bosqichlarida "Nima uchun insonlar turlicha harakat qiladi?", "Nima ba'zilar cho'qqiga yetaklaydi-yu, boshqalarni to'xtatib qoladi?" degan savollar olimlar, faylasuflar va pedagoglarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Bu savollarning negizida yotgan fundamental tushuncha — **motivatsiyadir**. Motivatsiya shunchaki shaxsning xohish-istagi emas, balki uning biologik, ijtimoiy va psixologik ehtiyojlarini aniq maqsadga yo'naltirilgan harakatga aylantiruvchi murakkab ichki mexanizmdir.

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan intellektual jamiyatda inson kapitali eng oliy qadriyat hisoblanadi. Biroq, hatto eng yuqori salohiyatga ega bo'lgan mutaxassis yoki iqtidorli talaba ham, agar unda yetarli motivatsiya shakllanmagan bo'lsa, o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon eta olmaydi. Shu boisdan ham, zamonaviy psixologiya fanida motivatsiya muammosi shaxs shakllanishining "yuragi" sifatida talqin etilmoqda.

Ushbu mavzuning **dolzarbligi** bir necha omillar bilan belgilanadi. **Birinchi**dan, globallashuv va raqobat muhitida shaxsning o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoji ortib bormoqda. **Ikkinchi**dan, ta'lim tizimidagi transformatsiyalar o'quvchi va talabalarni shunchaki ma'lumot qabul qiluvchidan, mustaqil bilim izlovchi subyektga aylantirishni talab etmoqda, bu esa bevosita o'quv motivatsiyasiga bog'liq. **Uchinchi**dan, mehnat bozorida kadrlar qo'nimsizligining oldini olish va ish samaradorligini oshirishda moddiy rag'batlantirishdan ko'ra, ruhiy-motivatsion omillarning ustuvorligi tobora oydinlashmoqda.

Motivatsiya tushunchasi o'z taraqqiyoti davomida oddiy instinktlardan tortib, murakkab kognitiv jarayonlargacha bo'lgan nazariy yo'lni bosib o'tdi. Ushbu maqolada biz motivatsiyaning nazariy ildizlarini ko'rib chiqish bilan birga, uning inson hayoti sifatini belgilashdagi ahamiyatini hamda shaxs kamolotida qanday evolyutsion bosqichlarni bosib o'tishini tahlil qilishni maqsad qilganmiz. Zero, motivatsiyaning ichki qonuniyatlarini anglash — bu nafaqat boshqalarni boshqarish, balki eng avvalo, o'z-o'zini anglash va shaxsiy samaradorlikka erishishning kalitidir. Psixologiyada motivatsiya ikki xil ko'rinishda namoyon bo'ladi, ichki va tashqi motivatsiya.

1. Ichki motivatsiya (Intrinsiv)

Bu insonning biror ishni hech qanday tashqi mukofotsiz, shunchaki o'zi xohlagani, qiziqqani yoki undan huzur olgani uchun bajarishidir.

- **O'qishda:** Talaba ma'lum bir fanni (masalan, fizika) imtihondan o'tish uchun emas, balki koinot qanday tuzilganini tushunishga bo'lgan kuchli qiziqishi tufayli tunu kun o'qiydi.

- **Hobbi:** Bir inson rasm chizadi. U bu rasmlarni sotishni yoki ko'rgazmaga qo'yishni o'ylamaydi, shunchaki bo'yoqlar bilan ishlash unga ruhiy xotirjamlik va zavq bag'ishlaydi.

- **Sportda:** Ertalab yugurishga chiqqan kishi buni birovga chiroyli ko'rinish uchun emas, balki o'zini sog'lom va tetik his qilish uchun bajaradi.

2. Tashqi motivatsiya (Ekstrinsiv)

Bu harakatning ma'lum bir natijaga erishish, mukofot olish yoki jazodan qochish maqsadida bajarilishidir. Bu yerda jarayonning o'zi emas, uning yakunida beriladigan "narsa" muhim.

- **Ish faoliyatida:** Xodim ishda qo'shimcha loyihani o'z ustiga oladi. Uning maqsadi ishni sevishi emas, balki oylik maoshiga qo'shiladigan **ustama (bonus)** yoki rahbarining **maqtoviga** sazovor bo'lish.

- **Ta'limda:** Maktab o'quvchisi darslarini a'lo baholarga tayyorlaydi. Chunki otanasi unga "agar choraging besh bo'lsa, **yangi telefon** olib beramiz" deb va'da bergan.

- **Ijtimoiy hayotda:** Inson hayriya tadbirida qatnashadi. Lekin uning maqsadi muhtojlarga yordam berish emas, balki jamiyatda "**saxovatli inson**" **degan nom qozonish** va odamlarning olqishini olish.

Motivatsiya haqidagi ilmiy qarashlar bir necha bosqichda rivojlangan:

- **A. Maslouning ehtiyojlar iyerarxiyasi:** 1940-yillarda ishlab chiqilgan ushbu nazariya inson ehtiyojlarini besh pog'onali piramida shaklida ko'rsatadi. Eng quyi pog'onada fiziologik ehtiyojlar tursa, eng yuqorida "o'z-o'zini namoyon qilish" (self-actualization) ehtiyoji turadi.

- **F. Gersbergning ikki omilli nazariyasi:** Olim motivatsiyani "gigiyenik omillar" (ish sharoiti, maosh) va "motivatorlar" (yutuqlar, tan olinish)ga ajratadi.

- **Zamonaviy yondashuvlar:** Bugungi kunda **O'z-o'zini aniqlash nazariyasi (Self-Determination Theory)** yetakchi o'rin egallab, unda insonning avtonomiya, kompetensiya va boshqalar bilan bog'liqlik ehtiyojlariga urg'u beriladi.

METODLAR: Motivatsiya — bu dinamik (o'zgaruvchan) jarayon bo'lgani uchun uni keng tushunish va samarali boshqarish uchun kompleks metodlardan foydalanish talab etiladi. Ushbu metodlarni ikki yo'nalishga ajratish mumkin: **tahliliy metodlar** (o'rganish uchun) va **shakllantiruvchi metodlar** (rivojlantirish uchun).

1. Tahliliy metodlar (Diagnostika)

Insonning motivatsion sohasini tushunish uchun quyidagi psixologik va sotsiologik usullar qo'llaniladi:

- **Test va so'rovnomalar:** Masalan, Rean tomonidan ishlab chiqilgan "*Muvaffaqiyatga intilish va muvaffaqiyatsizlikdan qochish*" testi yoki Ehlersning

"Muvaffaqiyat motivatsiyasi" diagnostikasi. Bu metodlar orqali shaxsning tavakkalchilikka tayyorligi va natijaga yo'naltirilganligi aniqlanadi.

• **Proyektiv metodlar:** "Tugallanmagan gaplar" yoki "Tematik appertseptsiya testi" (TAT). Bunda inson o'zi anglamagan holda o'zining yashirin ehtiyojlari va qo'rquvlarini namoyon qiladi.

• **Kuzatish va faoliyat mahsulini tahlil qilish:** Shaxsning qiyinchilikka duch kelganda o'zini tutishi, topshiriqni bajarish muddati va unga bo'lgan munosabati orqali uning real motivatsiyasi baholanadi.

NATIJALAR: Ushbu metodlarni tizimli ravishda qo'llash quyidagi ijobiy natijalarga olib keladi:

1. **Faoliyat samaradorligining ortishi:** Motivatsiyasi yuqori bo'lgan inson minimal vaqt va energiya sarflab, maksimal natijaga erishadi.

2. **Psixologik barqarorlik va "Oqim" (Flow) holati:** Inson o'z ishidan zavq oladi, stress darajasi pasayadi va o'z faoliyati davomida "vaqt qanday o'tganini sezmay qoladi" (Mixay Chiksantmixayi nazariyasi).

3. **Kreativlik va innovatsion yondashuv:** Ichki motivatsiyaga ega shaxslar muammolarga standart bo'lmagan, ijodiy yechimlar topishga moyil bo'ladi.

4. **Ijtimoiy moslashuvchanlik va yetakchilik:** O'z motivatsiyasini boshqara olgan shaxs boshqalarni ham ilhomlantirish va jamoani umumiy maqsad sari yetaklash qobiliyatiga ega bo'ladi.

5. **Shaxsiy o'sish va qoniqish:** Insonning o'z ustidan g'alaba qozonishi uning o'ziga bo'lgan hurmatini (self-esteem) oshiradi va hayotdan mamnunlik darajasini yuqoriga ko'taradi.

XULOSA: Motivatsiya tushunchasi va uning rivojlanish bosqichlarini tadqiq etish shuni ko'rsatadiki, bu fenomen inson ruhiyatining shunchaki bir qismi emas, balki shaxsiy va professional muvaffaqiyatning fundamental poydevoridir. O'tkazilgan tahlillar natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, motivatsiya tushunchasining evolyutsiyasi oddiy biologik ehtiyojlarni qondirishdan (biogenetik yondashuv), murakkab ijtimoiy-psixologik o'z-o'zini anglash darajasigacha ko'tarildi.

Ushbu tadqiqot doirasida ko'rib chiqilgan **metodologik yondashuvlar** motivatsiyani shunchaki kuzatish emas, balki uni tizimli ravishda boshqarish mumkinligini isbotlaydi. Xususan:

• **Diagnostik metodlar** (testlar, proyektiv usullar) orqali shaxsning yashirin imkoniyatlari va to'sqinlik qiluvchi omillarini aniqlash;

• **Rivojlantiruvchi metodlar** (SMART maqsadlar, gamifikatsiya, kouching) yordamida esa tashqi bosimni ichki ehtiyojga aylantirish mexanizmlari ishlab chiqildi.

Motivatsiya jarayoniga bunday kompleks va metodik yondashuvning **amaliy natijalari** quyidagi muhim yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

1. **Individual darajada:** Insonning o'z faoliyatidan qoniqish hissi ortadi, "kasbiy yonish" (burnout) sindromi kamayadi va shaxsiy samaradorlik ko'rsatkichlari barqarorlashadi.

2. **Ta'lim sohasida:** O'quvchi va talabalarda shunchaki baho olish uchun emas, balki kompetensiyalarni egallashga bo'lgan ichki intilish shakllanadi, bu esa ta'lim sifatini tubdan yaxshilaydi.

3. **Ijtimoiy-iqtisodiy darajada:** Jamiyatda o'z ishiga mas'uliyat bilan yondashadigan, ijodkor va tashabbuskor kadrlar qatlami kengayadi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, motivatsiya rivojlanishi — bu to'xtovsiz davom etadigan jarayondir. Maqolada keltirilgan nazariyalar va metodlar faqatgina yo'nalish ko'rsatuvchi vosita bo'lib, asosiy natija shaxsning o'z ichki "men"i bilan uyg'unlikda ishlashi va tashqi rag'batlarni ichki qadriyatlarga aylantira olish qobiliyatiga bog'liqdir. Kelajakdagi tadqiqotlarda motivatsiyaning neyropsixologik asoslarini, ya'ni miya faoliyati bilan bog'liq jihatlarni yanada chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maslow, A. H. (1943). *A Theory of Human Motivation*. Psychological Review.
2. Vaxabova, O. G. (2024). GLOBALLASHUV SHAROITIDA AXBOROT MUHITINING YOSHLAR IJTIMOY NORMALARI SHAKILLANISHIGA TA'SIRINING PSIXOLOGIK JIHATLARI. Современное образование (Узбекистан), 11 (132)), 46-51.
3. G'oziyev, E. G. (2010). *Umumiy psixologiya*. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati.
4. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). *The "What" and "Why" of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior*. Psychological Inquiry.
5. Xaydarov, F. I., Xalilova, N. I. (2015). *Umumiy psixologiya*. Toshkent.
6. Heckhausen, H. (2008). *Motivation and Action*. Cambridge University Press.
7. Ziyomammedov, B. (2002). *Pedagogika*. Toshkent: Turon-Iqbol.
8. O'g'ilxon T, V. (2023). Axborot muhiti yoshlar ijtimoiy normalari shakillanishiga ta'sirini tadqiq etishning metodik jihatlari. Современное образование (Узбекистан), (11 (132)), 15-22.